

Cinkova Frazeologie

Josef Cink: Česko-esperantská frazeologie. Ĉeĥa-esperanta frazeologia vortaro. Editor Jan Werner. MSD Brno 2013, 325 stran, ISBN 978-80-7392-206-1, brožováno, 21x15 cm

Ve slově „frazeologie“ jsou obsažena řecká slova „frázis“ (2. p. „frázeos“ = výraz, vyjádření), a „logoi“ (= slova, přeneseně nauka). Pod tímto pojmem si můžeme představit dvě věci. Nejčastěji je frazeologie chápána jako jazykovědný obor, zabývající se analýzou ustálených slovních spojení, zvaných frazeologismy neboli frazémy. Tato oblast jazykovědy je vynálezem 20. století: za její zakladatele jsou považováni švýcarský lingvista Charles Bally (žák Ferdinanda de Saussura) a americký židovský lingvista Uriel Weinreich, který se zabýval také jazykovým plánováním a interlingvistikou. Zdá se, že jde o disciplínu kvetoucí: bibliografie prací z tohoto oboru (Joachim Lengert, 1999) obsahuje asi 17 500 titulů, které jsou věnovány oblastem frazeologie historické, jednotlivých jazyků (hlavně angličtiny) a frazeologie srovnávací. Obecné teoretické dílo (A. P. Cowie: *Phraseology. Theory, Analysis, and Applications*. Oxford University Press, Oxford 1998) je přístupné i v internetu.

Frazeologii lze také považovat za souhrn (zásobu, inventář, seznam, sbírku ...) jednotlivých frazeologismů jakožto součásti slovní zásoby jazyka. Jako frazeologismus (frazém) je obvykle kvalifikováno víceslovné spojení, ale toto pravidlo se mnohdy dodržuje pouze formálně, např. typický esperantský frazeologismus „krokodili“ je uváděn ve formě „ne krokodilu“. Sbírký frazeologismů (tj. rčení, úsloví, pořekadel apod.) existují už od antických dob, zabývali se jimi např. Aulus Gellius ve 2. stol., Zenobius z Antiochie ve 3. stol., Macrobius Theodosius v 5. stol., Apostolius Byzantius a Polydor Virgilius v 15. stol., a zřejmě nejslavnější sbírkou jsou latinská „Adagia“ Erasma Roterdamského ze 16. stol. Této sbírce se dostalo mnoho reedicí i překladů a je vydávána prakticky dodnes. Vyskytují se zde krátké výrazy jako „kolosální“, „labyrint“, „panika“, „chtě-nechtě“, „bílá vrána“, „labutí píseň“, ale i delší sousloví a věty, např. „němý jako ryba“, „slibovat hory doly“, „hřát si hada na prsou“, „jít proti proudu“, „šaty dělají člověka“, „ryba páchne od hlavy“, „drž se, ševče, svého kopyta“, „darovanému koni na zuby nehleď“. Zvláštní oblibě se těšila adagia vztahující se k antické kultuře, jako „sisyfovská dřina“, „Herkulovy práce“, „červená (Aridanina) nit“ apod. Erasmus nasbíral více než 4500 adagií, která většinou pocházejí z literárních pramenů. To dokazuje, jak velký význam měla tato rčení už v době humanismu: vzdělanci jimi rádi zdobili své projevy, komentovali jimi určité situace, troušili je jako duchaplné zmínky a tím dokazovali svou zbláhlost v konverzaci. Není náhodou, že se stejné či podobné frazeologismy vyskytují ve všech evropských jazycích – jsou součástí naší všeobecné kultury, a protože během staletého užívání zlidověly, málokdy si uvědomujeme jejich původ. (Některé mezinárodní frazeologismy ze sbírky

Sabiny Fielderové s ilustracemi Pavla Raka vyšly v Praze pod názvem „Ilustrita frazeologio“ v r. 2009.)

Na druhé straně má ovšem každý jednotlivý jazyk své vlastní frazeologismy, specifické pro historické, zeměpisné, kulturní, náboženské a jiné podmínky svých uživatelů. Zatímco u nás lije jako z konve, v Anglii prší kočky a psi, a když to není ono, v Německu to není vaječný žloutek. U nás jezdíme jako blesk, v Itálii jako Nuvolari, my nosíme dříví do lesa a Řekové sovy do Athén. A teď *babo rad'*, jaké frazeologismy máme užívat v esperantu, které je jazykem mezinárodním. Na jedné straně má už vlastní kulturu a *tím pádem* i vlastní frazeologismy, které jsou pro nezasvěceného posluchače *španělská vesnice*, protože se vztahují k historii (např. „kabei“, „jam temp' está“), k literatuře („kredu min, sinjorino“, „obstino, espero kaj pacienco“), k praxi („eterna komencanto“) atd.. Esperanto má i rodilé mluvčí, ale ti jsou ovlivněni také kulturou země, ve které trvale žijí. Esperantské jazykové zázemí má ovšem vzácné specifikum: každý může *přispět svou troškou do mlýna*. Učíme-li se anglicky, samozřejmě umíme zpívat „Happy Birthday“, víme kdo byl Abraham Lincoln nebo Mark Twain, kde leží Tower, co je Big Ben a kolik států je v USA. S etnickým jazykem absorbujeme také kulturu jeho rodilých mluvčích, ale sami k ní nijak nepřispíváme. S esperantem dostáváme jedinečnou možnost podílet se na obohacování jazyka i jeho zázemí, spoluvytvářet jeho kulturu tím, že do ní vnášíme své vlastní poznatky, vlastní etnické rysy – a vlastní frazeologismy. Jediné, co k tomu potřebujeme, je adekvátní vyjádření nebo překlad frazeologismů naší mateřštiny.

To si jistě uvědomil i Josef Cink, vynikající esperantista a pedagog, autor oblíbených učebnic esperanta, citlivý překladatel písňových textů. Jeho sbírka českých frazeologismů s esperantskými ekvivalenty má přes 300 stran. Shromažďování esperantských frazeologismů a hledání jejich českých podob bylo zcela určitě prací náročnou (přesvědčíme se o tom např. u hesla „prášil“, kde jsou registrovány literární překlady od r. 1924 do r. 1991). Na druhé straně sbíral Cink také frazeologismy typicky české, včetně hovorových výrazů, kterým přiřazoval adekvátní výrazy esperantské, nebo je sám překládal – podle potřeby někdy doslova, jindy podle smyslu. Na podrobnosti se už bohužel autora nemůžeme zeptat, zemřel v roce 2011. Cinkovo dílo se nám přece jen dostává do rukou díky obětavé práci vydavatele Jana Wenera. Ten nás v úvodních poznámkách seznamuje s charakterem frazeologismů obecně a postihuje detaily kvazisyonym „rčení“, „pořekadlo“ a „úslolí“, což v esperantu není lehké. Přínosné pro esperantskou terminologii je Wenerovo jednoznačné vymezení frazeologie jako vědního oboru, zatímco souhrn frazeologismů (tedy frazeologie ve svém druhém významu) je přesněji označen jako frazeologický slovník (frazeologia vortaro), jímž Cinkova kniha v podstatě je.

Za úvodními poznámkami následují instrukce k užití slovníku a esperantský seznam hesel, který umožňuje nečeskému uživateli najít příslušný český ekvivalent ve slovníku samotném. Ve vydavatelově předmluvě se dozvídáme o jedinečnosti Cinkovy práce – většinu uvedených výrazů doposud v žádném překladovém slovníku nenajdeme. Frazeologismy jsou abecedně řazeny pod jednotlivými hlavními hesly, některé ojediněle sestávají pouze z tohoto hesla a jeho esperantského překladu nebo synonymních překladů, např. „šosák“ = snobo, filistro, etburĝo; pro „blátošlap“ se nám nabízejí výrazy piediranto, kototretulo, kotoplantulo, polvotretanto – první stylisticky téměř neutrální, další citově zbarvené, snad neobvyklé, ale regulérně gramaticky vytvořené a naprosto srozumitelné. Stejně srozumitelné jsou např. výrazy „entrudemulo“ (dotěra), „koltranĉulo“ (hrdlořez), „karto-manio“ (karban), „flavbekulo“ (nováček), třebaže nepatří do zcela běžné esperantské slovní zásoby, narozdíl od např. „kofrego“ (lod’ák), „reciproka servo“ (protislužba), „neatendite, subite“ (zničehonic) ap.

Cink převádí do esperanta i výrazy stylisticky zbarvené a hovorové, jejichž výstižný překlad je opravdu obtížný, jako biflovat, babrat, dožrat se, extrabuŝti, fajrunt, fracek, frmol, flink, nalejvárna, rachota, rejžovat apod., přičemž většinou uvádí několik esperantských synonym, nezřídka stylisticky odstupňovaných. Na druhé straně nacházíme zcela střízlivý a přesný překlad frazeologismů jako např. „tio ne estas trinkebla“ (to se nedá pít), „okazo kreas ŝteliston“ (příležitost dělá zloděje), „senfenda logiko/nuda logiko“ (železná logika).

Nejzajímavější jsou Cinkovy překlady rýmované, na které ostatně jeho vydavatel upozorňuje a vysvětluje je jednak tím, že Cink rád překládá písně, a také tím, že se hlavně lidové pranostiky a přísloví hojně vyskytují ve veršované podobě, a jsou proto lépe zapamatovatelné. Příklady: Kia la homo, tia la nomo (nomen-omen). Drinki ĝis la falo laŭ horizontalo (zpít se do němoty). Vi ne havas kialon plendi pri la fatalo (nemáš si proč naříkat). La rajta tendenco pli rajtas ol potenco (právo je silnější než moc). Unu mano karesas kaj la dua agresas (jednou rukou hladí, druhou škrábe). De zorgoj, ne de jaroj, griziĝas la haroj (vlasy šedivějí ne lety, ale starostmi). U „práce kvapná málo platná“ najdeme dokonce osm různých převodů, převážně rýmovaných.

V některých případech se rýmovaná podoba už déle vyskytuje u běžně užívaného esperantského ekvivalentu, jako „kie estas volo, tie estas vojo“ (když se chce, tak to jde, u Cinka: kdo chce, ten může), „komenco bona – laboro duona“ (s chutí do toho a půl je hotovo), „neniu estas profeto en sia urbeto“ (nikdo nebývá doma prorokem), „ne ŝovu la nazon en fremdan vazon“ (nestrkej nos do cizích věcí), „mankas klapo en ies kapo“ (mít v hlavě o kolečko míň).

Někde opatřil autor překlad i krátkou vysvětlivkou, např. u variant hesla „blázinec“ jsou vysvětlivky u „brua ĝangalo, foiro“ (hluk a zmatek) a „tumulto“ (shon). Podobně např. „Longaj haroj – en pensoj baroj. Virino.“ (Dlouhé vlasy, krátký rozum). „Li estas obstinulo (durkapulo)“ (Je jako beran [tvrdohlavý]).

Celkově vzato projevilo Cink při hledání a tvoření vhodných esperantských ekvivalentů velkou vynalézavost a různorodost, které nesporně přispějí k praktickému využití jeho knihy. Jak poznamenává Vlastimil Kočvara ve svém komentáři na zadní straně obálky, potřebuje takovouto pomůcku při své práci každý překladatel do esperanta. Ne každý totiž vlastní takový talent jako třeba nedostižný překladatel Karla Čapka Josef Vondroušek. Při překladu z etnického do mezinárodního jazyka nejde jen o jednotlivá slova a jejich význam, ale i o zachování stylu, přenesení nálady a celkového dojmu originálu za využití všech slovotvorných a stylistických prostředků. Už při zběžném listování Cinkovou příručkou si s údivem uvědomujeme, kolik takových možností nám nabízí náš rodný jazyk. Ty teď můžeme nabídnout i esperantskému světu, pochlubit se bohatstvím češtiny a zároveň obohatit slovní zásobu esperanta.

Tato kniha je navíc i přínosem k srovnávací frazeologii. Zběhlý esperantista zde nejen najde české ekvivalenty známých esperantských frazeologismů, ale pokud ovládá i jiné jazyky nebo pochází z jiného jazykového prostředí, má možnost porovnat výrazy české a cizojazyčné, hledat jejich paralely, rozdíly a vzájemné vlivy, a to nejen k vlastnímu poučení – takové srovnání si dokážu představit i jako téma vědecké práce.

Formální stránka knihy (úprava a uspořádání stran, informace a poznámky, obálka, tisk) je decentní a profesionální, nepodařilo se mi najít ani překlepy, ani chyby v sazbě. Českým i zahraničním esperantským uživatelům ji mohu doporučit po všech stránkách.

Paderborn 17.2.2013

Věra Barandovská-Frank